

ADIB BAYONIDA BADIY NUTQ IMKONIYATLARI

Mohira Yuldasheva,
mustaqil izlanuvchi,
Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'tkir Hoshimov romanlaridagi obrazlar tilida qo'llanilgan folklorizmlar, aforizmlar, matallar haqida fikr yuritiladi. Adib bayonidagi badiiy nutq imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Folklorizm, janr, xarakter, badiiy-tasviriy qurol, aforizm, matal.

Annotation: This article discusses folklorisms, aphorisms, matals used in the figurative language of O'tkir Hoshimov's novels. The possibilities of artistic speech in the literary narrative are analyzed.

Key words: Folklorism, genre, character, artistic-visual weapon, aphorism, material.

O'zbek adabiyoti nodir iste'dod sohiblariga, favqulodda talant egalariga boy adabiyotdir. Shunday yozuvchilar borki, ular qanday mavzuda qalam tebratmasinlar, barchaga birday manzur asarlar yarata oladilar. Ana shunday yozuvchilarning asarlarida xalq ichki hayotining tasviri bor murakkabligi bilan ifodalanadi. Demak ular yaratgan asarlar boqiy yashaydi va kishi ongiga ta'sir, jamiyatdagi illatlarga qarshi kurashishga chorlayveradi. O'tkir Hoshimov o'zbek adabiyotining ana shunday ko'p qirrali, nozikta'b adibi edi. Adabiyotimizga "Vaqti kelib kitobxon o'sha kitobni yana qo'lga olganida qaytadan hayajonga tushsa." Yozuvchining "Ikki eshik orasi", "Nur borki, soya bor", "Dunyoning ishlari", "Tushda kechgan umrlar" kabi qator asarlari hayajon va qalb titrog'i bilan o'qiladigan asarlar sanalib, kitobxonlar yuragidan chuqur joy olgan. O'.Hoshimov umumiy g'oyaga bog'langan voqealar tizimini rivojlantiradigan manzara, holat, situatsiya, tafsilotlarning xarakterli jihatlarini tanlaydi hamda hayotiy materialga aylantira oladi.

Adibning badiiy mahorati shundaki, u jonli insonlarni tasvirlaydi, o'zi bilgan va mohiyatini chuqur anglagan mavzularni qalamga oladi. "Qaysi asarda xalq ichki hayotining tasviri butun murakkabligi bilan o'z ifodasini topsa, u asar yashaydi va kishi shuuriga ta'sir qilib, jamiyat illatlariga qarshi kurashga da'vat etadi, faoliyatini ezgulik sari yo'naltiradi. O'tkir Hoshimov asarlari ana shunday xususiyatga ega. Buni "Nur borki, soya bor" romanida yaqqol ko'ramiz".[1:287]

Ma'lumki, har bir janr o'z tiliga, o'ziga xos vosita va imkoniyatlariga ega. Nasr hajm jihatdan keng va so'zlashuv tiliga juda yaqin bo'lganligi sababli unda ko'plab folklorizm namunalari adabiyotning boshqa janrlariga qaraganda katta o'rin tutadi.

O'.Hoshimov nasrida Abdulla Qahhor singari so'zga katta yuk orta bilish jihati mujassamdir. Adib ilk hikoyalaridayoq folklorizmlardan unumli foydalanib, ularni mahorat bilan qo'llagan. Natijada o'sha maqol, matal va qisqa hikmatli so'zlar barcha asarlarining boshdan oyoq butun mazmunini o'z ichiga qamrab olgan.

O'.Hoshimov maqol, matal, umuman hikmatli so'zlardan uch yo'nalishda foydalanadi:

- 1) folklorizmlarni xalqda keng tarqalgan shaklda o'zgarishsiz, o'z holicha;
- 2) ularni qisman o'zgargan, muayyan qo'shimchalar bilan boyitgan holda;
- 3) yangi individual, hikmatli so'z va iboralarni yaratadi.

"Nur borki, soya bor" romani O'.Hoshimov ijodining yutug'i, tarjimai holining nurli nuqtasi bo'lishi bilan bir qatorda, ayni vaqtda bu roman yetmishinchi yillar sho'ro adabiyotining yorqin namunasi hamdir. Roman ruhida, bosh qahramon xarakterida kommunistik dunyoqarash, onglilik yaqqol ko'rinib turadi. Bundan tashqari asarda quyidagi individual va xalq hikmatlari ham mavjud:

I. Adib yaratgan:

1. Hayotdan nolisang go'ristonni ziyorat qil.
2. Tashvish har doim qo'shaloq bo'lib yuradi.
3. Birovning ovqatlanishiga nazar solish uyat.
4. Yomon shifokorning qotildan farqi yo'q.
5. Kechagi kun bilan bugungi kunni qo'shmasangiz chetga chiqib qolasiz.
6. Odam uchun uyqusizlikdan ortiq azob bo'lmasa kerak.
7. Cho'ntakda pul bo'lsa kallaga aql ham kelaveradi.
8. Dunyoning ishlari qiziq – musht ketdiga o'xshaydi.
9. Yer tagidagi odam yer yuzidagilarni ko'rmaydi.
10. Ko'pchilikning haqi yetim haqidan yomon.
11. Tobelik bor joyda ijod o'ladi.
12. Eng yaxshi yo'l– o'zing bilgan yo'l.
13. Odam uchun eng qimmatli narsa– hayot.
14. Aziyat chekma, qasos ol.
15. Ot topadi, eshak yeydi.
16. Chigallik bor joyda asabiylik bor.
17. Odamzodning xoki yeti qavat yerning tagigacha qoplab yotarmish.
18. Bir luqmadan bersa to'ydiradi, bir mushtdan ursa o'ldiradi.
19. Dunyoda hamma narsa takrorlanadi.
20. Odamning boshi– Ollohning toshi.
21. Palakat qosh bilan qovoqning o'rtasida turadi.
22. Aziyat chekma, qasos ol.

II. Keng ommalashgan:

1. Ustoz otangdan ulug'.
2. Ilm– ninada quduq qazish bilan teng.
3. Och bo'lsang berolmaydi. to'q bo'lsang ko'rolmaydi.

4. Dunyoda yo zaring bo'lsin, yo zo'ring.
5. Odamga libos, eshakka to'qim.
6. Hisobli do'st ayrilmas.
7. O'zi yo'qning ko'zi yo'q.
8. Tez yongan, bot soviydi.
9. Ko'rmaganning ko'rgani qursin
10. Qo'li sinsa yengining ichiga yashirmoq.
11. Odamga libos, eshakka to'qim

“Tushda kechgan umrlar” romanida ishlatilgan individual hamda xalq hikmatlarini ham yuqoridagi kabi guruhlaymiz:

I. Adib yaratgan:

1. Donolar hayotni kuzaturlar jim.
2. Ilonning bolasi– ilon, chayonning bolasi– chayon.
3. Bandasining boshi–Ollohning toshi.
4. Dard ketidan quvonch keladi.
5. Tish og'rig'i – ko'z og'rig'i – qutlug' dard.
6. Tor qoringa sig'gan keng uyga sig'maydimi?
7. Arslon qarisa kuni sichqon tutishga qoladi.
8. Ikki orzuni bir yetkazmas ekan.
9. Kafan kiygan ketadi, kapalak kiygan keladi.
10. O'ladigan ho'kiz boltadan to'ymaydi.

II. Keng ommalashgan:

1. Qadamingni bilib bos.
2. Sen shoxida yursang biz bargida yuramiz.
3. Xotin kishining makri qirq eshakka yuk bo'ladi
4. Bir boshga bir o'lim.
5. Qirq yil qirg'in kelsa ham ajali yetgan o'ladi.
6. Dardni bergan Xudo davosiniyam beradi.
7. Yozig'i shu bo'lsa nima qilsin.
8. Itdan bo'lgan qurbonlikka yaramaydi.
9. Qush uyasida ko'rganini qiladi.
10. Bosh omon bo'lsa do'ppi topiladi.
11. Mehmon otangdan ulug'.
12. Yurt boshiga tushgan to'y.

Yuqoridagi talqinlardan ma'lum bo'ladiki, “Yozuvchi umumxalq tili asosida badiiy obraz va xarakter yaratadi. Obraz va xarakterlarning tipik va individual bo'lishi uchun turli-tuman tasviriy vositalar, shu jumladan, jonli tilning qaymog'i bo'lgan

xalq aforizmlari – maqol, matal, hikmatli soʻzlar, iboralar badiiy-tasviriy qurol boʻlib xizmat qiladi”.[2:22]

Oʻ.Hoshimov oʻz asarlarida qahramonlar tilini ular qiyofalarining xususiyatlaridan kelib chiqib, sodda, ixcham, obrazli va sermazmun jumlar tuzar ekan, bunda u asarlari mazmuniga, qahramonlar xarakteriga monand jonli xalq tili boylıklaridan, xalq maqollari, xalq iboralari va turli tasvir vositalaridan unumli foydalanadi.

Maqollar fikrni loʻnda, aniq va obrazli qilib ifodalashga nutqimiz uchun juda ham zarur boʻlgan vositadir. Binobarin, xalqning koʻp asrlik ijtimoiy tajribasida ming martalab tasdiqlanib kelgan ibratli fikrlar har kun, har soat nutqimizga mazmuniy salmoq, oʻziga xos jilo baxsh etib kelmoqda.

Adib asarlarida xalq maqollari magʻziga ularni yaratgan xalqning asriy hayoti, dunyoqarashi, urf-odatları singib ketgan. Masalan:Xalqda “Qarisan qartasan asl zotingga tortasan” degan maqolning bir varianti“Tushda kechgan umrlar ” romanida“Ilonning bolasi – ilon, chayonning bolasi– chayon” shaklida berilgan.Yozuvchi bu xalq maqolini qoʻllash orqali quyidagi fikrni bildirmoqchi: “Kishi hamma narsani oilada ota-onasidan koʻrib, oʻrganib ularning koʻzgisiga aylana boradi”. Bu hayot haqiqati. Xalq orasida bu maqolning varianti sifatida shunday hikmatli soʻzlar yuradi: “Qush uyasida koʻrganini qiladi”.Bu maqol ham yuqoridagi maqol mazmuniga mos holda qoʻllanilgan.

“Nur borki, soya bor” va “Tushda kechgan umrlar” romanlarida keltirilgan maqollarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Fikr ixchamligi, taʼsirchanligi va aniqligiga xizmat qiluvchi maqollar: “Dardni bergan Xudo davosiniyam beradi”, “Bosh omon boʻlsa doʻppi topiladi”.
2. Oʻzbek xalqi hayoti, turmush tarzi va dunyoqarashi bilan bogʻliq maqollar: “Ilonning bolasi– ilon, chayonning bolasi– chayon”, “Itidan boʻlgan quronlikka yaramaydi”, “Qush uyasida koʻrganini qiladi”.
3. Ruhiy holat va kechinmalarni ifodalovchi maqollar: “Dard ketidan quvonch keladi”, “Ikki orzuni bir yetkazmas ekan”.
4. Ijtimoiy hayotning nochorligi, xalq orzu-istaklari, ayrim norozilik kayfiyatlari ifodalangan maqollar: “Och boʻlsang berolmaydigan, toʻq boʻlsang koʻrolmaydigan”, “Hayotdan nolisang goʻristonni ziyorat qil”
- 5.Qahramonning tashqi qiyofasini tasvirlashda qoʻllanilgan maqollar:“Arslon qarisa kuni sichqon tutishga qoladi”, “Oʻladigan hoʻkiz boltadan toʻymaydi”.

Oʻtkir Hoshimov ijod etgan folkorizmlar oʻzining ixcham va maʼnodorligi bilan ajralib turadi. Yangi aforizmlar yozuvchining oz soʻzlab koʻp maʼno anglatishidan darak beradi. Adibning romanlaridagi aforizmlar tilning oʻtkir va keskinligini, tasvirlanayotgan voqealarning haqqoniyligini taʼminlagan.

Yozuvchi romanlarida matallarga ham murojaat etgan. Jumladan, "Tushda kechgan umrlar" romanida "Itिंगni ko'chaga chiqarishni ravo ko'rmaydigan havo", "Sichqonning inini ming tangaga sotib olmoq", "Nur borki, soya bor" romanida esa, Sayfi Soqiyevich holatini tasvirlashda "To'yda so'yilgan qo'y qassobga shunday tikiladi" matalidan, Shoir holatini tasvirlashda esa "Tomga chiqaman deb o'raga tushib qoldi" kabi matallardan ma'lum bir vaziyatlarda o'rinli foydalanilgan.

O'.Hoshimov ijodiy uslubining o'ziga xosligi folklorizmlardan unumli foydalanishida namoyon bo'ladi. Epik tasvirga asos qilib olingan hayotiy material, hajm, kompozitsion yaxlitlik lirik ifodaga xos shakliy uyg'unlik bilan munosabatga kirishadi. Tasvir usul va vositalarining rang- barangligi muallif qarashlarining maqsadga yo'naltirilganlik hamda uyushiq tabiatiga xalal bermaydi, aksincha, uzilgan fikr- tuyg'ular doimiy ravishda g'oyaviy butunlikka intiladi, bir- birini to'ldiradigan, izohlaydigan hamda tartibga soladigan belgilarga aylanadi. Asarlarda harakat qiladigan qahramonlar xarakteri va ularning rivojiga ta'sir o'tkazadigan holat ifodasi aksar nuqtalarda o'zaro uyg'unlashib ketadi. Adib mayda tafsilotlarda ham aniqlik va yorqinlikka erishishga intiladi. Asarda qahramonlar ruhiy olamini yoritishda folklorizmlardan mahorat bilan foydalanilgan. Qolaversa, o'rinli qo'llanilgan aforizmlar ham asar badiyatini yuqori o'rinda bo'lishiga xizmat qilgan. Nafaqat xalq tomonidan yaratilgan folklor namunalari, balki yozuvchi qalami bilan yaralgan hikmatlar ham asarga ko'rk bag'ishlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov H. Adabiy portretlar. –Toshkent, "Yanginashr". 2017. B. 287.
2. Hakimov M. Yozuvchi va xalq tili.-Toshkent.1972.B.22.